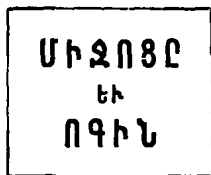

ԻՄԱՍՏԱՍԻՐԿԱՆ

Ս. Է. ՈՒԱՅԹԵՔԸՐ

Ցեաւարկներ Գիտելիքի Մասին

և

Փաստեր Աստուծոյ Դոյութեան

ԳԼՈՒԽ ԻԱ.

ՔԱՐԴԵԶԵԱՆ ՅԵՂԱՓՈԽԻԹԻՒՆԸ

Փոխադրենք այժմ մեր ուշադրութիւնը Արիստոտէլեաններէն դէպի ասոնց հակա-ապրոդէսները, որոնց շարքերուն մէջ կարելի պիտի հաշուել առաջին կարգի միայն մէկ իմաստասէր, ԺԷ. դարու սկիզբը: Ռոնէ Տէքարդ, ծնած 1596ին, իր առաջին աշխատութիւնը հրատարակեց ճճառ Մեթոտի Մասին» անունով, չորս տարիներ ետք միայն Կալիլէի դատապարտութենէն եւ բացումը կատարեց նոր դարաշրջանի մը, հայեցողական մտքի պատմութեան մէջ:

Իր երիտասարդութեան տարիներուն, Տէքարդը ընտելացած էր իր ժամանակի դասականութեան. սակայն գոհ մնացած չէր անկէ: Անոր եզրակացութիւնները հիմնուած էին գլխաւորաբար մեծ վարդապետութիւններու ուսուցումներուն վրայ. սակայն վարդապետներու հեղինակութիւնը անորոշ էր եւ գիտութեան միակ ճիւղը, որ կը թուէր հաստատուն ըլլալ գոհացուցիչ չափով՝ մաթեմատիքական գիտութիւններն էին, որոնց մեքենականութիւնն էր բոլոր իրեան անվիճելի ելակէտներէ մեկնելով հետեւցնել արդիւնքներ գործնական արժէքով եւ անառարկելի ճշգրտութեամբ: Տէքարդը յաջաւ ծրագիրը փնտռելու սկզբունքներ, ո-

րոնք նոյնքան անառարկելի ըլլան որքան մաթեմատիքի ախտմաները եւ ծառայեցնել զանոնք իրրեւ հիմ՝ փիլիսոփայութեան վերակառուցման համար:

Այս ծրագիրը իրագործելու համար, ան առաջարկեց հակա տարողութեամբ փոփոխութիւններ մտցնել քննական փիլիսոփայութեան մէջ: Առաջին քայլը, թելադրուած անշուշտ Կեպլերի աշխատանքին յաջողութենէն մոլորակային ոլորտներու մասին, եղաւ մաթեմատիքական լեզուով նկարագրել արտաքին աշխարհի դէպքերը: Արդ, մեր ուսումնասիրութեան առարկաներուն մէջ, մարմիններու միջոցային չափերը ամէնէն յայտնօրէն քանակականներն են. ան ձեռք առաւ ուրեմն այս մասնայատկութիւնը եւ աշխարհի մասին իր դրութիւնը հաստատեց այն սկզբունքին վրայ թէ՛՝ ցրեքից առանձնապէս ցրեքից եւ ցաւածականութիւնը: Փորձառութեան ներկայացուցած այլ երեւոյթ մը, նշանակալից փոփոխութիւնը հոսումն է. որմէ կը հետեւի թէ՛ մարմիններու շարժումը, որ կրնայ սահմանուիլ իրրեւ ժամանակի որոշ տեւողութեան ընթացքին կտրուած միջոց, ինք եւս կ'ընդունի քանակական վերաբերմունք: Տէքարդը որոշեց փիլիսոփայական աշխարհը բացատրել այս երկու յղացքներու եզրերով՝ նիւթ եւ շարժում. ամէն անգամ որ կարելի ըլլաւ, որակը պէտք էր հասկնալի դառնար իրրեւ փոփոխական քանակ:

Այս դրութեան մէջ, տարածականութիւնը կը կազմէ նիւթը եւ նիւթը՝ միջոցը, որը հետեւաբար լեցունութիւնն է. պարագայ գոյութիւն չունի: Ձայնի, լոյսի, ջերմութեան, համի եւ այլ որակներու զգայնութիւնը ընդհանրապէս պէտք է նկատուի իրրեւ գիտակցութեան հետ կապուած, հետեւաբար ենթակայական. բուն իսկ ընտելութեան մէջ կայ միայն տարածականութիւնը եւ անոր մասնիկներուն շարժումը. արտաքին աշխարհը զուտ մեքենական համադրութիւնն է:

Փիլիսոփայութեան կրած քարթէզեան աշխատութիւնը շրջած էր նոյնիսկ բանալի բառերուն իմաստը: Այսպէս՝ Եսթեթիկ, որ դասականութեան ալքին նշանակած էր որեւէ տեսակի փոփոխութիւն,

խտացած էր այժմ տեղափոխութեան իմաստին մէջ. Նիւթ, որ հին ուսուցման մէջ համապատասխան էր ծնին, այսուհետեւ կը նշանակէր միայն մարմնաւոր էակ: Մասնաւոր ուշադրութեան արժանի է նոր կարեւորութիւնը զորս ստացան միջոց եւ ծաւալման թաւերը: Դասականները չունէին բառ մը նշանակելու համար միջոցը, մեր հասկացողութեամբ, որովհետեւ «spatium» ունէր առաւելաբար անգլերէն «space» բառին իմաստը Ս. Գրքի արտօնուած թարգմանութեան հետեւեալ հատուածին մէջ. «All with one voice about the space of two hours cried out 'Great is Diana of the Ephesians'» (*): Որինակ. մինչդեռ «locus» (վայր) կը նշանակէր տեղը զոր մասնաւոր մարմին մը կը գրաւէ: ՈՒՐ եւ ԵՐԲ, զորս դասականները նկատած էին պարզապէս իրբեւ է -ին երկու ստորգիշիկները, հասած էին բնութեան ամբողջ նկարագրութեան վրայ տիրելու աստիճանին: Այս նկարագրութիւնը շատ աւելի միջանկախական էր քան Նիւթընինը, որ անոր տեղը զբաղեցրած պազային, ինչպէս կ'երեւի արդէն ծգողականութեան իրենց ըմբռնումներէն: Զգողութիւնը դասուած էր «զաղտնի որակներու կարգին դասականներուն կողմէ, այսինքն ոյժեր ու ծգումներ» արտադրուած անտեսանելի ոյժերու կամ ծգումներու կողմէ: Տէքարդ կը մերժէր զաղտնի որակներու զոյրութիւնը եւ կը պնդէր, ինչպէս յոյն աթոմապաշտները, որ բաղխումը միակ ձեւն է մարմինի մը ազդեցութեան միւսին վրայ. հետեւաբար ստիպուեցաւ նոր բացատրութիւն մը տալ մարմիններու անկումին դէպի գետին: Այս բացատրութիւնը տուաւ ենթադրելով որ երկրին շուրջ կայ յորձանք մը նուրբ նիւթի կամ եթերի, որ իր ճնշումով յառաջ կը բերէ ծգողութեան հետեւանքները: Նիւթըն, իր կարգին, բանաձեւեց բառակուսին հակադարձ առանց դիմելու մեքենականութեան մը, զայն բացատրելու համար. եւ «Սկզբունքներ» գրքի երկրորդ տպագրութեան յառաջաբանին մէջ կարելի է նշել յստակ վերադարձ մը: Դէպի դասականութեան տեսակէտը ծգողութիւնը նկատուելու իրբեւ զաղտնի որակ:

Այսպէս, Տէքարդի մշակած պատկերը աշխարհին, աստղագիտական եւ քննադատական բոլոր երեւոյթները, այն չափով որ ծանօթ էին այդ շրջանին, պատկերուած էին իրբեւ կեդրոնացումներ, շարժումներ եւ ճնշումներ միջոցին լեցունութեան մէջ: Ընթանալուստական այս բացատրութիւններուն ոչինչ դիմացաւ բայց միայն մարդկային մտածողութիւնը. ասիկա չէր կրնար դատուիլ յարաբերաբար տարածականութեան եւ անշուշտ որ չէր կրնար ենթարկուիլ նոյնպէս մաթեմատիկական ըննարկութեան: Ուրեմն, կ'ըզոտակցուէր ան, մարդկային մտածումը պէտք է ունենայ նիւթէն տարբեր սկզբունք* մը. ան կը հասնէր այսպէս երկապաշտ փիլիսոփայութեան մը եւ իրականութիւնը կը բաժնէր գոյացութիւններու երկու մեծ դասակարգերու. տարածուած գոյացութիւն եւ մտածող գոյացութիւնը — res extensa եւ res cogitans —, առարկայական աշխարհը եւ ենթակայական աշխարհը, մարմնաւոր աշխարհը եւ ճգնական աշխարհը: Ինչպէս որ տարածականութիւնն է յատկանիշը նիւթին, այնպէս ալ մտածումը՝ հոգիին. երկուքը բացարձակապէս անկախ են ու կարելի չէ որեւէ կապակցութեան բացատրութիւն մը նկատուի առանց երկուքին միջեւ:

Հոգեկանին եւ ֆիզիքականին ամբողջական այս նշանաւորումը, յատկանիշը քարդեզականութեան, խոր կերպով ազդեց գիտութեան հետագայ պատմութեան վրայ եւ մարդկային մտածողութեան գրեթէ բոլոր մարդկուն վրայ: Տէքարդի յաջորդող առաջին սերունդը անհաճոյ յայտնութիւնը ունեցաւ թէ քննադատական նոր փիլիսոփայութիւնը կրնար — քանի որ տեղեքերի մասին ամէն տեսութիւն պիտի ունենայ աստուածաբանական երես մը — ֆիւսսական երեւիլ կրօնքին. եւ իրապէս ալ բուն հակաճառութիւն մը ծայր տուաւ այս խնդրին շուրջ: Վէճը կը դառնար միջոցի վարդապետութեան շուրջ որ կրած էր խոր յեղափոխութիւն մը, բաւական կոպիտ կերպով:

Թրգմ. ՇԱՀԷ ՎՈՐԴԱՊԵՏ

(Շարունակելի՝ 11)

(*) Եթովպեր միաբնական պոռագին երկու ժամ առաջ միջոց մը. «մեծ է եփեսագինեւն աւտղիկը»: